

"אות היא לעולם"

על מצוות מילה, תפילין ושבט

נועם הכסטר

א. פתיחה:

שלוש מצוות נקראו "אות":

מילה - "ונמלתם את בשר ערלתכם, והיה לאות ברית ביני וביניכם"¹;

תפילין - "והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ד' בפידך, כי ביד חזקה הוציאך ד' ממצרים..."²;

שבט - "...אך את שפתתי תשמרו, כי אות הוא ביני וביניכם לדלתכם לדעת כי אני ד' מקדשכם... ביני ובין בני ישראל אות הוא לעלם, כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש"³.

המילה "אות" מתפרשת על פניו כסימן שבא להזכיר לנו משהו, איזשהו אירוע או עניין⁴. אם כן, כל אחת משלוש המצוות הנזכרות מהווה סימן למשהו, והפסוקים עצמם מפרטים מה המצווה באה להעמיד לנגד עינינו:

המילה – אות על עצם הברית בינינו לבין הקב"ה;

התפילין – אות שעניינו להזכיר לנו את יציאת מצרים (וליתר דיוק - את "היד החזקה" שביציאת מצרים, ונעמוד על כך בהמשך);

השבט – אות למען נדע שד' מקדש אותנו, וכן זכרון בריאת העולם והשביתה בשביעי.

מפשט הפסוקים נראה, לכאורה, כי אין קשר רעיוני בין מצוות אלו דווקא, אלא כל מצווה מכונה "אות" מסיבה אחרת. סברא זו מתחזקת עוד, כשמבחינים שהפסוקים העוסקים במצוות התפילין כאות קושרים אותה ליציאת מצרים, ואילו השבת, שגם היא "זכר ליציאת מצרים"⁵, מתקשרת דווקא למעשה בראשית בפסוקים המתייחסים אליה כ"אות". אם כן, משמע שיש כאן

¹ בראשית י"ז, י"א.

² שמות י"ג, ט', וכן בהמשך בפסוק ט"ז.

³ שמות ל"א, י"ג-י"ז.

⁴ בראשית י"ז, י"א, ספורנו ורד"ק; שמות י"ג, ט', רשב"ם וראב"ע; ועוד.

⁵ קידוש ליל שבת, ע"פ הטעם הכתוב בעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן.

עניינים שונים – אות התפילין קשור ליציאת מצרים, ואילו אות השבת קשור דווקא למעשה בראשית.

אך מעיון בפוסקים נראה שיש קשר ביניהם :

"בשבת ויום טוב אסור להניח תפילין, מפני שהם עצמם אות, ואם מניחים בהם אות אחר היה זלזול באות שלהם"⁶. רואים מכאן, שישנו עניין כלשהו המקשר בין שני אותות אלו, אך אין שניהם יכולים לשמש יחד.

ומצד שני :

"ביום שיש בו מילה ראוי שלא לחלוץ (תפילין) עד אחר המילה, כי מילה היא אות ותפילין הם אות"⁷. אם כן, גם מכאן רואים שיש מכנה משותף הקושר בין האותות, אך משמע שדווקא יפה וראוי שישמשו יחד!

עוד גילוי לקשר ביניהם נמצא בדברי הרב :

"וראוי שיובן עניינן על דרך אחד – שיהיה עניין כללי אחד שיש צורך בו לכל אחד מהנה ועל ידי שלשתם ישלם העניין. ואשר אחזה אנכי בעניי הוא שעניין אלה המצוות הוא להודיע אותנו עניין אחד מהכרת אלוקותו ית' ודרכיו בבריאה ובהנהגה, מה שלא יודע ע"פ השכל האנושי, ומזאת הידיעה תצאנה תולדות גדולות, עקרי אמונה ועקרי תורה ועבודה"⁸.

הרב מבין, שמשמעות המושג "אות" הינה משהו מעבר לסימן שבא להזכיר לנו משהו. האות - בדומה לאותיות התורה⁹ ולאותות שעשו הנביאים¹⁰ - היא דבר גשמי, השייך לעולם ההכרה שלנו, ומכוון את מבטנו והשכלתנו אל משהו שמעבר להשגה האנושית. ישנו עניין מסוים, גבוה מעל גבוה, שרק מתוך ההתבוננות במצוות אלו וקיומן נוכל להבינו.

בנוסף לזאת, הרב יצא מנקודת הנחה שישנו עניין אחד המקשר את שלושת המצוות, אלא שכל מצווה נותנת פן אחר – ולכן יש צורך בשלושתן.

⁶ שו"ע או"ח, סי' ל"א, א'.

⁷ משנ"ב סי' כ"ה, ס"ק נ"ה.

⁸ מדבר שור, הדרוש השבעה ועשרים. אמנם הרב ממשיך ומבאר שם את עניין מצוות אלו בדרך אחרת ממה שאבאר בעז"ה, אך היסודות אותם הציב כאן הרב עולים יפה גם עם ההסבר שלקמן.

⁹ עיין אורות התורה, סוף פרק ה': "...לרכוב במקום שאי אפשר לבא שמה ע"י כח עצמו כי אם ע"י צירוף הדרישה לאותיות התורה".

¹⁰ עיין אורות, ישראל ותחיתו י"ב: "...לא עשתה הנבואה שום נס כי אם כשקשרתו לאיזו טבעת טבעית, אפילו קלושה וקטנה. חשבו בזה חושבים סימבולנים מחשבות, שכצללים נהלכו, והאמת המסרתית תביע אמריה בכל הוד גבורתה".

ננסה, בעז"ה, להעמיק בכל אחת מהמצוות הללו, לעמוד על ההבדל ביניהן, ומתוך כך להבין את החוט המקשר, ולתת טעם מדוע הנחת תפילין בשבת מהווה זלזול בשבת, ומאיך ראוי להניח תפילין כשיש ברית מילה¹¹.

ב. מילה:

"שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: איזו מעשים נאים, של הקב"ה או של בשר

ודם?

אמר לו (רבי עקיבא): של בשר ודם...

אמר לו (טורנוסרופוס): למה אתם מוליך?

אמר לו (רבי עקיבא): אני הייתי יודע שעל דבר זה אתה שואלני, ולכך הקדמתי ואמרתי לך, שמעשה בני אדם נאים משל הקב"ה.

הביא לו רבי עקיבא שיבולים וגלוסקאות, אמר לו: אלו מעשי הקב"ה, ואלו מעשה ידי

אדם...

אמר לו טורנוסרופוס: אם הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא הולד מהול ממעי אמו?

אמר לו רבי עקיבא: ...שלא נתן הקב"ה את המצוות לישראל אלא לצרוף אותם בהם¹².

לא בכדי בחר המדרש במצוות המילה ללמד דרכה את ערך הפעולה האנושית; זו הדוגמא הקלאסית לעשיה האנושית לעומת המעשה האלוקי – הלא רק לפני שבוע נולד התינוק, יצירה אלוקית, שלם בכל אבריו, וכבר אנו באים ולכאורה עושים בו מום. מבאר לנו רבי עקיבא, שאין זה מום, אלא אדרבה – כך אנו מפתחים ומשכללים את היצירה האלוקית, כפי שאנו הופכים שיבולים לעוגה. הערלה היא המום, ואנו מתקנים את האדם ומסירים את הערלה במצוות ד'.

כך ברא הקב"ה את עולמו: אין הקדושה מופיעה אלא על ידי הפעולה האנושית. השכינה שורה בעולם הזה על נושא גשמי ומתוך פעולה אנושית, כפי שבירך משה רבנו את ישראל בזמן הקמת המשכן: "יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם - ויהי נעם ד' אלקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו, ומעשה ידינו כוננהו"¹³.

¹¹ האבודרהם (מצוות תפילין) כותב, כי עניין שלשת המצוות הללו הוא עדות על כך שאנו עבדי הקב"ה, וכל יהודי צריך בכל יום שני עדים לכך, שכן "על פי שניים עדים יקום דבר". כך שבכל יום יש לנו מילה ותפילין, ובשבת יש לנו מילה ושבת. ולפי הסבר זה, אין שום התנגשות בין תפילין לשבת, אלא שתמיד צריך שני עדים, ולא משנה איזה מביניהם. שיטה זו מתייחסת למילה כאות תמידי, אות שעניינו הוא התוצאה – היות האדם מהול, אך נראה שהמשנ"ב נותן חשיבות אותית לעצם מעשה המילה, שכן כתב שראוי להיות עטור בתפילין בשעת המילה (ולא כל זמן היותו מהול...).

¹² תנחומא תזריע, אות ה'.

¹³ רש"י, שמות ל"ט, מ"ג.

ה"שפת אמת"¹⁴ מסביר, שחוק זה הוא תולדה של חטא האדם הראשון. "וישלחו ד' אלקים מגן עדן, לעבד את האדמה", פירוש הדבר שעתה אין אפשרות לאדם להגיע לשום השגה מבלי שתקדם לזה עבודה גשמית לתיקון הגוף. נמצאנו למדים, שמעשינו אינם יוצרים את הקדושה אלא רק מאפשרים לנו להיפגש עמה, הקדושה קיימת ואנו צריכים ליצור את הכלי לקבלה. והראיה היא מכך, שלפני החטא לא היה צורך במעשים אלו. וכך כותב הכוזרי: "ואל יהיה הדבר רחוק בעיניך שרשמים אלו קיימים נכבדים מופיעים בעולם התחתון הזה בשעה שהוכנו החמרים לקבלם"¹⁵.

אם כן, נוכל לומר על פי זה, שעל ידי המילה אנו נפגשים בכח שבידינו להשרות שכינה – בקיימנו את מצוות ד'.

ג. תפילין:

כאמור בפתיחה, מצוות התפילין מופיעה בהקשר של היד החזקה ביציאת מצרים. הרב מבאר את הקשר: "כל היסוד של יציאת מצרים היה להלחם בטבע הגס של החיים, המטביע את האדם במצולותיה של החלונות. ומאחר שיסודם הגס של החיים כ"כ חזק הוא, וכדי להלחם בו עד שינוצח הטבע החלוני שבאדם, כדי שיחול בקרבנו אותו האור של הטבע הקדוש שלו, צריכה היתה יד חזקה להגלות, על כן צריכין אנחנו להמעשים הקדושים הללו של הנחת תפילין על היד ועל הראש, כדי לסייע בסגולתם את המפעל הגדול הזה, של התהפכותו של הכח הגדול של החיים החלוניים הגסים, לכח חיים אציליים נהדרים בקדושה. ע"כ רק ע"י שיהיו לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך... תהיה תורת ד' בפיך, ולא מבלעדה, כי כשם שלפעולה הכללית, להכניע את הרוח החלוני הגס של האנושיות, שאז נתבלט במצרים, היה צורך ביד חזקה, להוציא אותך ממצרים בדבר ד', כמו כן צריך להמשיך את המפעל הזה, של נצחון הקודש על החלונות שבחיים, בכח רב וביד חזקה שעוזה וגבורתה יגלו ע"י המפעל הכביר של המצוה הזאת הנאדרה בקדושתה האותית, של התפילין..."¹⁶.

העולה מדברים אלו הוא, שישנם באדם שני טבעים – ישנו הטבע הגלוי, שהוא חומרי וגס והוא השולט באדם ובאנושיות בכלל, וישנו הטבע הקדוש, שהוא כמוס, ועל מנת שיופיע יש צורך ביד חזקה. כך עשה הקב"ה ביציאת מצרים, כשהשליט את הטבע הקדוש הישראלי על הגסות המצרית, וכך אנו מצווים לעשות בעצמנו על ידי מצוות תפילין – על מנת שהטבע הקדוש העצמי יתגלה, "למען תהיה תורת ד' בפיך". וכפי שהקב"ה השתמש לשם כך ביד חזקה, כך גם אנו זקוקים למעשים ממשיים במציאות, על מנת להשליט על עצמנו את טבענו הקדוש.

אם כן, גם התפילין - בדומה למילה - עניינן הצורך במעשים גופניים על מנת להתקדש.

ד. שבת:

¹⁴ בראשית תרמ"ד.

¹⁵ מאמר ראשון, פסקה ע"ז.

¹⁶ עולת ראייה, חלק א', עמוד ל"ט. ההדגשות אינן במקור.

כאמור, הכרח המעשה הגשמי כהכנה לחלות הקדושה נובע מהטבע הגס השולט בעולם הזה, אך אין הוא מקנה לאדם תכונה חדשה החיצונית לו אלא מאפשר את חשיפת טבעו הקדוש. אם כן, במצב שאין הגסות שולטת - אין צורך במעשים אלו, כפי שהבאנו לעיל בשם ה"שפת אמת", שלעתיד לבוא, כשיתוקן חטא אדם הראשון, כבר לא יהיה צורך בכך.

זה המצב אליו מרוממת אותנו השבת, שהיא "מעין עולם הבא"¹⁷. במצב זה, הקדושה העצמית מופיעה בעצמה והיא השולטת, וממילא אין צורך במעשים חיצוניים שיסייעו לכך.

משום כך המלאכות האסורות בשבת אלו הן אותם ל"ט אבות מלאכה שנעשו במשכן - מלאכות אלו עניינן "שתשרה שכינה במעשה ידיכם"¹⁰, אך בשבת הקדושה היא "קביעה וקיימא"¹⁸ ואין צורך בפעולה אנושית שתסייע לקדושה להופיע¹⁹.

השבת הינה "יום מנוחה וקדושה"²⁰; ביום זה מופיעה הקדושה העצמית וממילא זהו יום מנוחה. המנוחה מבליטה עובדה זו - שהקדושה לא תלויה במעשה ידינו אלא היא יצירה אלוהית.

נקודת הקדושה הזו, שתתגלה לעתיד לבוא, היא "הנקודה הראשית שבמצאיאות", זהו "מרכז החיים של כל המצוי"¹⁵, וממילא ברור מדוע התורה תולה את זה במעשה בראשית - כבר אז טמן הקב"ה גרעיני קדושה אלו בטבע המציאות, ובחינת ה"אות" של השבת אינה תלויה ביציאת מצרים דווקא אלא היא שייכת לעצם בריאת העולם.

וביותר רעיון זה בא לידי ביטוי בפסוק הראשון בו מוזכר "אות" ביחס לשבת: "אות הוא ביני וביניכם לדלתכם לדעת כי אני ד' מקדשכם"³ - עניין האות הוא הקדושה העצמית בה קידשתי אתכם, אני הוא המקדש אתכם ואין קדושה זו תלויה במעשיכם.

ה. סיכום ביניים:

מכל האמור עד כאן עולה, שהעניין אותו צריכים ללמוד ממצוות אלו הוא ההבחנה בין הקדושה העצמית שבאדם לבין העשיה האנושית. קיימת בישראל קדושה עצמית שאינה תלויה במעשינו, אך קדושה זו תופיע רק לעתיד לבוא, ובינתיים אנו פוגשים בהארה זו רק בשבת, ובימות החול אנו זקוקים למעשים ממשיים על מנת שתופיע בנו הקדושה.

על פי זה מתבאר מדוע בשבת ויום טוב אסור להניח תפילין ויש בזה זלזול באות שלהם, שהרי יש בזה ערעור של הקדושה העצמית, שכביכול גם בשבת אנו זקוקים למעשים חיצוניים על מנת שתופיע. וכלשון הרב: "שבת ויו"ט אינם צריכים אות, כלומר בהם צריך האדם להתעלות מצד פנימיותו, עד שלא יהיה צריך סעד חיצוני לתומכו"²¹. ומאידך - ביום שיש בו מילה, ראוי

¹⁷ מתוך זמירות שבת, ע"פ ברכות נ"ז:

¹⁸ פסחים קי"ז:

¹⁹ ע"פ עין איה שבת פרק ד', פסקה ד'.

²⁰ מנחה של שבת.

²¹ שם פרק א', פסקה ל"ט.

שלא לחלוץ תפילין עד לאחר המילה, כיון ששני אותות אלו עניינם אחד, התפילין מחזקות את האות שהמילה באה ללמד – ערך המעשה האנושי כתנאי בסיסי לחלות הקדושה בנו.

על פי זה ניתן להסביר בדרך הדרש, שמשום כך אסור לישון בתפילין, לעומת העניין שיש לנוח בשבת - שכן התפילין עניינן האקטיביות האנושית, לעומת השבת שעניינה הפסיביות.

ו. מילה לעומת תפילין:

לפי האמור עד כה, משמע שהאות של התפילין הוא אותו האות של המילה, אך דבר זה קשה משני פנים:

1. מדוע יש צורך ששניהם יקראו "אות", והרי לכאורה די באחד מהם כדי ללמדנו עניין זה?
2. כיצד נבין את ההלכה האומרת שמלים אפילו בשבת? מדוע אין בזה זלזול באות של השבת, כפי שנאמר בתפילין?

נראה שיש שני אופנים בהם ניתן להסביר את עניינה המיוחד של ברית המילה:

א. אמנם יש בנו קדושה עצמית שלא זקוקה למעשה התפילין כדי להתגלות בשבת, אך יש משהו בסיסי הקודם לזה – וזהו עצם הקישור שלנו לקב"ה, בלא זה אין בנו קדושה עצמית. ברית המילה היא הבסיס לקישור שלנו אל התורה והמצוות. 'ערל' פירושו אטום²² – אטום בפני האור האלוקי; הסרת הערלה היא המאפשרת לנו להיפגש עם קדושת השבת, עם הטבע הקדוש שלנו. משום כך דוחה המילה את השבת, שכן אין טעם לשבת כל עוד לא מקיימים את מצוות המילה.

וכך כותב הרי"ף²³: "וכדי לבוא לקיום שבת צריך שיהיה חתום באות ברית קודש, להורות כי מבני ישראל הוא. ואם כן, אם אין מילה שהוא הוראה על הישראלי אי אפשר לו לשמור שבת כי אדרבא הוא חייב בנפשו אם ישבות...".

הסבר זה עולה יפה עם פשט הפסוק, המורה כי אין האות של המילה בא ללמדנו אלא על עצם קישורנו לקב"ה, הברית אותה כרת ד' עמנו, שהיא נקודת היסוד ממנה ניתן להתקדש ולהתקדם הלאה: "והיה לאות ברית ביני וביניכם"¹. על פי זה, המילה והתפילין שייכות שתיהן לתפקידו המכריע של המעשה, אך אלו תפקידים שונים – מעשה המילה מגלה את עצם השייכות שלנו לקב"ה, והתפילין חושפות את הקדושה שבקרבו.

ב. דרך שניה לבאר היא, שהמילה מגלה משהו נוסף, מעבר למה שמתגלה על ידי השבת, ולכן למרות שהתפילין מיותרות בשבת – המילה אינה מיותרת כלל, שהיא נצרכת לגלות את הקדושה שמעבר לשבת.

22

23 רי"ף על עין יעקב, נדרים ל"א:

התפילין באות לסייע להופעת הטבע הקדוש שלנו, הטבע שמופיע מעצמו ביום השבת – היום השביעי – השייך לקודש שבטבע. לעומת זאת, מצוות המילה שייכת ליום השמיני, למעלה מן הטבע. במילה אנו לא רק מגלים את הקדושה הטבעית, אלא גם חושפים את שייכותנו למה שמעבר לטבע. וכלשון המהר"ל על המשנה "גדולה מילה שדוחה את השבת"²⁴: "דבר זה פשוט, כי המילה ביום השמיני... כלל הדבר, כי המילה הוא על השבת במדריגה, ולכן המילה דוחה את השבת"²⁵.

במבט ראשון נראה, שהתירוצים הללו - של הרי"ף ושל המהר"ל - חלוקים זה על זה, שכן לרי"ף עניין המילה הוא היסוד והבסיס שקודם לשבת, ולעומתו למהר"ל עניין המילה הוא משהו מעבר לשבת, הקדושה שמעבר לטבע.

אך נראה לי, שפירושים אלו דווקא משלימים זה את זה, ומתוך שניהם יחד אנו מקבלים את התמונה השלימה:

שייכות עם ישראל לשבת נובעת מתוך קבלת התורה. התורה היא החכמה האלוקית שמעל לטבע²⁶, ורק משום שאנו קשורים לקודש העליון אנו מסוגלים לגלות שבעצם יש לנו טבע קדוש ולראות את הטבע בפרספקטיבה של קדושה. אומות העולם, לא זו בלבד שאינן שייכות לתורה – אלא שמשום כך אינן שייכות גם לקודש שבטבע, וגוי ששבת חייב מיתה²⁷.

אם כן, ברית המילה שייכת ליום השמיני, אך זהו הבסיס לקישור שלנו אל הטבע, והגויים מכונים "ערלים"²⁸, ומשום כך לא שייכים לשבת.

ז. סיכום:

העולה מדברינו:

שלוש מצוות נקראו "אות" - מילה, תפילין ושבת, וכאמור "ראוי שיובן עניין על דרך אחד, שיהיה עניין כללי אחד ועיי שלשתן ישלם העניין"⁸.

העניין שמתבאר ממצוות אלו, הוא דרך הופעת הקודש בעולם:

התפילין מלמדות אותנו, שישנו צורך בעשיה האנושית על מנת שנגלה את הקדושה בעולם הזה.

²⁴ נדרים שם.

²⁵ חידושי אגדות שם.

²⁶ "ורמז זה דוד במזמור (תהילים יט) השמים מספרים כבוד אל, שזה המזמור יש בו ז' פסוקים... עד תורת ד' תמימה הוא השמיני, וידוע כי העוה"ז נכלל בז' שהם ימי בראשית והתורה הוא על העולם". (מהר"ל, דרך חיים עמ' רפ).

²⁷ סנהדרין נ"ח:

²⁸ "כי כל הגוים ערלים" (ירמיה ט', כ"ה). ונפסק על פי זה, שהנודר הנאה מערלים - אסור בגויים אפילו אם מלו, ומותר בישראל אפילו אם לא מלו (נדרים ל"א:).

השבת מלמדת אותנו, שקדושה זו היא עצמית לנו, זה טבענו, ולעתיד לבוא היא תופיע בלא צורך במעשינו.

המילה מורה, שהבסיס לקישור שלנו לקדושה הזאת הוא השייכות שלנו למה שמעל לטבע, בקיימנו את מצוות ד' שניתנו על מנת לצרף אותנו בהן.